

ПРАВО ЯК МОНОЛОГ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО РОЗВИТКУ

Чи можна очікувати від автомобіля випуску 30-40-х років минулого століття сучасних швидкостей, комфорту і гарантій безпеки? – Швидше ні, бо його потужності розраховані на швидкості та уявлення про комфорт та безпеку своєї епохи, а не іншої. Звичайно, ми його перефарбуємо, заправимо добрим паливом, увімкнемо в салоні сучасну музику і кондиціонер, але возити нас швидко і надійно, як це роблять автомобілі інформаційного суспільства, він не зможе хоча б з тієї простої причини, що його двигун зносився і фізично, і морально. Просто треба міняти машину, купувати нову, сучасну, а не адаптовувати стару, що не витримує випробувань новим часом, до потреб цього ж, нового часу.

Нині перед українським суспільством гостро постало завдання пошуку ефективних чинників поступу вперед. Серед таких чинників називають економічні перетворення, багато хто покладає надії на політичну реформу, поряд із нею часто мовиться і пишеться про реформу адміністративну, тобто в русіїв прогресивного поступу вбачається владно-бюрократичний чинник. Відомі юристи-науковці пишуть про необхідність також і правової реформи, проте в їх трактуванні вона, як правило, зводиться до інституційних змін і вдосконалення законодавства [1; 2; 3], «виправлення» «деформацій» у правотворчій та законодавчій роботі, тобто дуже спрощено, бо, як засвідчив досвід останнього десятиліття, такі зміни (а їх було чимало) нічого істотного в правове становище пересічного українця не внесли. Нинішній Україні необхідне глибинне реформування права, зміна фундаментальних засад його розвитку, а не камуфляжні, поверхневі зміни, які не здатні зробити право потужним рушієм прогресивного розвитку українського суспільства. А право може стимулювати розвиток суспільних відносин, і, як показує досвід демократичних держав, воно робить це успішно. Цю думку поділяють такі українські філософи та теоретики права як: А. Козловський [4], М. Козюбра [19], Л. Петрова [5], В. Селіванов [6], В. Братасюк [7], М. Цвік [20] та ін. На жаль, на українському політичному олімпі, та й серед правознавців, є зовсім небагато постатей, які хотіли б перетворення права в дієвий чинник суспільного поступу по шляху зміцнення та розвитку демократії. І це

зрозуміло, якщо зважити на те, що в нинішній Україні навіть у результаті Помаранчевої революції національна політична еліта так і не витворилася - біля керма влади знову опинилися люди зі старими, тоталітарно-репресивними стереотипами мислення, з поняттями, категоріями та принципами, що йдуть урозріз із реаліями сьогодення, і найперше з такою реалією, як новий тип української людини, – вона вже є, з'явилася, і таких людей стає все більше і більше. Проте на владних щаблях цієї реалії вперто намагаються не помічати.

Суспільство перехідного періоду з усіх боків дивне суспільство. У ньому співіснують, поборюючи одне одного, вчорашні, й то й позавчорашні ідеї, принципи, цінності й новочасні – авангардні, постмодерні. Сучасне українське правове життя дає можливість простежити мімікрію старого і нежиттєздатного. Візьмемо для прикладу образ права в існуючій українській правовій науці.

Аналіз наявної теоретико-правової літератури, зокрема, посібників і підручників, дає можливість помітити при виразній декларації універсального погляду на право (у назвах «Загальна теорія права та держави» або ж «Основи загальної теорії права та держави» тощо) фактичне ствердження і реалізацію часткового підходу до права та нав'язування читачеві, студентові образу права як лише владно-державного, політичного явища, тобто в даному випадку, лише одна форма права – державне, позитивне право видається за цілісний феномен, за право як таке загалом, тобто частина видається за ціле [8; 9; 10; 17; 18]. Образом права як суто владно-державного, політичного явища пронизана вся правова теорія. У ній наполегливо акцентується на ідеї нерозривного зв'язку права (звернімо увагу – не державного (позитивного) права, а права як такого) і державної влади у визначеннях поняття права. Воно постає «системою загальнообов'язкових правил поведінки», автором яких є державна влада в особі найперше законодавця, який найліпше знає, яку саме «систему» і яких «правил поведінки» громадянам треба. Дехто із теоретиків права ще може писати про «бажані для держави» правила поведінки. Звернімо увагу – бажані не для суспільства чи громадян, а для влади. Право в нинішній теорії подається як «міра належної поведінки» і, звичайно, цю міру теж

визначає одноособово державна влада. Право іще може трактуватися як «можлива поведінка» громадян, що зумовлена рівнем розвитку держави і суспільства, тобто і тут без держави не обійтися – якщо ти хочеш, напр., реалізувати своє природне право на власність, стати підприємцем або одружитися, то зважай обов'язково на рівень розвитку своєї держави: а раптом їй це зовсім не потрібно? Тобто влада все одно найліпше знає «можливості» для своїх громадян і сама визначає, що для них «можливо», а що «неможливо».

З таких трактувань права неминуче випливає висновок, що лише державна влада, її «компетентні органи» можуть «видати» право громадянам, інших правотворців нинішня теорія права не бачить. Якщо державна влада права громадянам «видає» то, зрозуміло, вони уже не можуть мислитися вродженими, природними і невідчужуваними, бо тоді вищезазначене трактування поняття права не спрацьовує. Таке трактування права дає можливість зрозуміти, наскільки державне право може бути довільним, штучним, свавільним маніпулюванням людьми владними інституціями.

Отже, як бачимо, вищезазначене розуміння права неминуче виводить його за межі культури, відриває від неї, вихолощує з нього той духовний смисл, без якого право не може бути правом. Ця правова теорія здійснює ототожнення права із законом, який справді є явищем штучним, велінням влади, на відміну від права, яке органічно виростає з логіки буття, живого життя живих людей, їх духу, ментальності, культури, є «правом буття» (Р.Марчич) [11;12;13]. Але ж право і закон нетотожні, їх умів відрізнити уже Солон, який сказав у У1 ст. до н.е. афінянам: «я дав вам закон, поєднавши право і силу» [11]. З позицій цієї ж теорії права загальнообов'язковість «системи правил поведінки» зумовлена зовсім не загальнозначимістю права як форми втілення та вираження рівної міри справедливості та свободи, а тільки тим, що вони є велінням, наказом, волею влади. З огляду на це, право постає засобом примусу, насильства державної влади над людиною, інструментом, який забезпечує установленість політично-державного панування певних політичних сил. Наслідком ствердження такого образу права неминуче буде вивіщення державної влади над людиною, громадянином; держави, правлячого політичного режиму над громадянським суспільством, а, отже, про правовідносини як форму втілення формальної рівності однойменних суб'єктів права в такому випадку говорити немає підстав, бо це будуть відносини домінування - підлеглості, а не рівні, партнерські, якими є правовідносини.

Такий погляд на право, який пропонується існуючою теоретико-правовою наукою, неминуче принижує право перед політикою, стверджує волонтаризм і суб'єктивізм як у політиці, так і у праві. Трактування права як явища, цілком залежного від політичної кон'юнктури, від влади та політики, заперечує право як автономне, самодостатнє явище, повноправного чинника суспільного розвитку, невід'ємного елемента культурного універсуму. Такий підхід до права, відрив його від світу культури, духовного досвіду людства, перетворює його в суто інструментальне явище, основною функцією якого є «регулювання» (як вдало цей термін відображає цю інструментальність!) суспільних відносин державною владою. Те, що це «регулювання» є звичайним маніпулюванням владою людьми, а не справді впорядкуванням, гармонізацією суспільного життя, до уваги не береться.

Задогматизоване, заполітизоване розсудкове мислення, формою існування якого є нинішня вітчизняна теорія права, не здатне вивести поняття «право» на категоріальний рівень, пов'язати його з такими цінностями, як справедливість, свобода, добро, формальна рівність, спільне благо, духовність, творчість, любов, особистість, людина, життя, Бог тощо. Його не хвилює глибинна інтеріоризація норм (закону), воно перейняте лише зовнішньою законослухняністю, формально-рольовою поведінкою.

Трактування права як суто політико-владного явища, вихолощення з нього його духовно-культурного смислу перетворює його у змістово-порожню форму, яку можна при бажанні заповнити і негуманістичним, відверто людиноненависницьким змістом, як це не раз робилося в історії диктаторськими режимами, перетворити право в його цілковиту протилежність, у знаряддя нищення людини, насильства над нею. Закон це може робити доволі успішно. Втім-то й небезпека такого усіченого погляду на право, що ця ідеологія і методологія формують особливий – репресивний, негуманістичний тип мислення, що несумісний з демократичними засадами життя. Грунтуючись на таких мисленневих домінантах як: держава, влада, закон, норма, відповідальність, обов'язок тощо, воно здатне до «пресування», насильства, репресивних дій, але не до конструктивно - творчої діяльності, гуманістично спрямованої. Таке репресивне мислення, на жаль, у сучасній Україні ще дуже живуче, особливо в політико-правовій сфері. Це мислення називають правовим, але насправді воно є доправовим, заполітизовано-волонтаристським, зорієнтованим не на право як силу, а навпаки – на силу,

примус, насильство, які видаються за право. Усьому суспільному життю сучасної України не вистачає гуманістичного виміру, антропоцентричності, і це зрозуміло з огляду на дуже слабкі поки що засади демократії, засилля авторитарно-бюрократичного режиму в країні протягом останнього десятиліття. Особливо велика нестача цього виміру в мисленні українських політиків [14; 15] і професійних юристів [6], а тому подолання репресивного типу мислення, сформованого тоталітарним минулим загалом і доправовою (законницько-нормативістською) ідеологією, є нині особливо актуальним завданням.

Сучасне українське право явно монологічне, це – монолог державної влади, що відображає олігархічні інтереси і не чує своїх громадян. Ця монологічність простежується у питанні витоків права – вони зосереджені у владі, вона (законодавча влада) є одноособовим творцем права (законів), виконавча влада – підзаконних нормативних актів. Судова влада не творить, але захищає «букву закону», тобто позицію законодавця. Саме в цьому захисті «букви закону» найкраще, мабуть, виходить на яв монологічність нинішнього українського права, особливо правового чи доправового мислення у цій сфері. Існуюча доктрина права настільки виразно захищає державну владу (частковий, груповий інтерес певного прошарку населення в сучасній Україні), що не дозволяє не лише якогось іще «автора» права, але й відступу ані на «букву» від позиції цієї влади. Цей монологізм проявляється в тім, що державна влада та всі її приписи (норми, закони) мисляться завжди правильними, справедливими, доцільними тощо. Він свідчить про гіпертрофію державної влади і закону за рахунок приниження людини та її прав, бо ж право і закон часто не збігаються, оскільки не збігаються інтереси пересічних українців і державної (групової, олігархічної) влади в нинішній Україні.

Усім відоме нині явище «закону на замовлення». Це типова ситуація для українського законодавця – видавання законів за плату. Зрозуміло, що в такому законі порушено принцип рівної міри справедливості для однойменних суб'єктів права, тобто з нього вихолощено смисл права, його дух, бо інакше за нього певні соціальні групи нічого не платили б і він не був би замовленим. Замовлення якраз і потрібне для приниження права, руйнування його духовного смислу, вихолощення таких вищих духовних цінностей, як справедливість, рівна міра свободи, добра, спільне благо тощо за рахунок вивищення над правом закону як форми з довільним, замовленим і оплаченим змістом. Зрозуміло, що таке мо-

нологічне право (чи ж право?) та, відповідно, мислення обминає проблему правової якості влади та закону.

Ні про які природні права людини, що мають виток в Богові, бутті, природі, розумові та природі самої людини з позицій цього монологу влади не мовиться, це недопустимо. Людині відмовлено в праві бути «автором», творцем свого права, мати власну позицію, вільний вибір, бути творчою, відкритою новаціям, істотою, мати людську гідність, бути особистістю тощо. Це хіба може декларуватися? Цю ситуацію, коли одне декларується, а інше насправді робиться, російський філософ і теоретик права С. Алексєєв назвав ще «візантійським» правом [16]. Право як політичне за суттю явище з підозрою ставиться до людини, не довіряє їй (хтозна, що їй прийде в голову, коли вона відчує «зайву « свободу?»), сприймає її як істоту деструктивну, не здатну до автономного розумного вибору, недоцивілізовану, недозрілу для того, щоб бути рівноцінним партнером державної влади. Такому образу людини відповідає трактування права як примусу, сили у формі закону, репресивна (каральна, заборонна) суть такого «права». Зрозуміло, що в умовах ствердження демократичних засад життя такий стан речей є певним нонсенсом, бо демократія несумісна з сеньйоріально-васальним принципом. Демократія, як відомо, ґрунтується на принципах плюралізму та формальної рівності однойменних суб'єктів права в усіх суспільних відносинах. Нині жити за принципом «закон є закон», а тому має бути виконаним, навіть, якщо він несправедливий, замовлений, з довільним, вигідним якійсь одній соціальній групі, змістом, люди уже не хочуть. Прикладом цього є Помаранчевий рух 2004 року. В світі нині відбувається персоналістична революція, вона вже стала фактом. Схоже, що й українці теж втягнуті в цей глобальний процес, а тому законодавчій владі не зважати на цей процес сьогодні немудро, бо в такому разі напруга в суспільстві між тими, хто замовляє і видає замовлені закони, і тими, кого такі закони зневажають і принижують, буде наростати. Право має гармонізувати суспільні відносини, а не заперечувати цю гармонію. Якщо воно її заперечує, то це якесь вироджене право, якийсь його антипод, неправо, якому ця функція якраз і притаманна. У тім то і справа, що право як духовно-культурне явище має за мету гармонію суспільних відносин, а право як суто політичне явище до цієї гармонії байдуже, воно перейняте «дисципліною і порядком», а їх, як відомо, можна забезпечити і за допомогою гумових палиць.

Вивищення існуючою теорією права закону, державного права заперечує і принижує роль і значимість у суспільному житті його природних регуляторів: звичаїв, традицій, моральних категорій, принципів та цінностей, релігійних, корпоративних норм тощо. Посібники та підручники з теорії права з усіх сил акцентують на відмінностях права та моралі, їх норм, підкреслюють універсальність державного права, суперечачи часто самим собі, бо в іншому місці в них же може писатися про те, що право регулює лише «найважливіші «суспільні відносини [16], його називають більш ефективним засобом суспільного життя, ніж мораль. Але ж відомо, що саме мораль є найуніверсальнішим регулятором суспільних відносин – жодна сфера нашого життя не може бути вільною від моралі, в т.ч. і право, всі його форми, державне право також. Аморальність неприпустима ніде і ні за яких обставин. До речі, у своєму Рішенні від 2.11.2004 р. за № 15-рн /2004 по справі №1- 33/2004 Конституційний Суд України констатував, що « /.../ право не обмежується лише законодавством, як однією із його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема *норми моралі* (виділено авт.), традиції, звичаї тощо, які легітимовані культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Таке розуміння права не дає підстави для отождолення його із законом, який іноді може бути несправедливим». На жаль, в існуючій теоретико-правовій науці таке трактування права є швидше винятком, а не нормою [8; 20]. Нині в Україні особливо актуальна проблема моральної якості закону. Аморальне, тобто таке, що не відповідає принципам моралі, законодавство лише загострює суспільні проблеми. Чим більше моралі в праві, тобто чим моральніший зміст закону, тим бажаніший такий закон для суспільства, тим ефективніше він буде гармонізувати суспільні відносини. Але в цьому випадку право постає перед нами у формі права – моралі, чи «юридизованої моралі» (В.Нерсесянц), або морального права, що його духовно-культурної суті не змінює, але не як суто політичне явище, що байдуже до морального змісту. Маючи таке право, суспільство може претендувати на статус демократичного, правового, соціально зорієнтованого.

Моральні норми як природно-культурний регулятор суспільних відносин є ефективнішим регулятором від державного права (закону) і тому, що вони, виростаючи органічно із гущі живого людського буття, вбирають у себе все те

найкраще, що позитивно впливає на збереження та розвиток соціуму, що увідповіднює стосунки між людьми, а не руйнує їх. Тому ці норми виконуються людьми з доброї волі, з власної волі, а не з примусу, на відміну від такого штучного витвору влади, як закони, які, як правило, містять у собі елементи примусу.

Зважаючи на європейський вибір України, на органічний процес становлення українського громадянського суспільства, основою якого є демократія саме знизу, тобто *місцеве самоврядування*, не можна ні в якому разі применшувати ні теоретично, ні на практиці роль і значимість поряд із державним правом (законом, підзаконним нормативним актом) природно-культурних регуляторів суспільного життя, бо інакше ніяка демократія в суспільстві не відбудеться, одними лише законами, вільними від морального змісту, її ще ніхто ніде не побудував. На жаль, ця істина, що є аксіомою для європейців, поки що потребує свого доведення в українській теоретико-правовій науці, яка поки що пронизана ідеєю, що лише вимоги законності ведуть до усталених правовідносин, забезпечуючи правопорядок [9; 17; 18].

Отже, підсумовуючи сказане вище, можна зазначити, що в сучасній українській юриспруденції право постає як суто державно-політичне явище, яке неминуче дегуманізує мислення і студентів-юристів, і фахівців-юристів, збіднює їх світогляд, надміру заполітизовує його, що небажано, бо українці і без цього дуже заполітизовані стараннями нинішніх політиків і політологів суспільство. У сфері юридичної освіти ця заполітизованість юридичного мислення і світогляду майбутніх юристів дуже посилюється викладанням у доволі великих обсягах таких курсів, як «Політологія», «Історія вчень про державу та право», «Історія політичної та правової думки України», які, дублюючи один одного, нав'язують студентам образ права як суто державно-політичного явища. Не забуваймо, що й курс теорії права у нас називається «теорією держави і права», і його перша частина всеціло присвячена аналізу знову ж таки держави та влади (незрозуміло, навіщо юристам відбирати хліб у політологів?). Натомість проблеми взаємозв'язку людини та права, людино творчої функції права, взаємозв'язку права та духовного досвіду людства, його духовно-культурної суті тощо, окрім філософії права, яка викладається не на всіх юридичних факультетах, бо не є обов'язковою дисципліною, на жаль, для юристів, і викладається в доволі невеличкому обсязі (напр., на юридичному факультеті Київського національного університету внутрішніх справ цей курс читається в об-

сязі лише 12 лекційних годин, що не порівняти, звісно, з обсягом курсу теорії держави та права та такої людинознавчої нормативної дисципліни, як філософія (мова не йде про суспільні дисципліни - соціологію, історію, релігієзнавство тощо), обсяг годин якої теж невпинно скорочується, особливо в контексті переходу нашої освіти на засади Болонського процесу, ні в якому курсі більше не аналізуються і студентами не вивчаються. Цей аналіз дозволяє побачити, яких перекосів і в який бік зазнає нинішня українська юридична освіта. І, звичайно, логічно виникає питання: а чи потрібний суспільству такий заполітизований юрист, таке ж заполітизоване право і така перекособочена явно в бік саме влади, а не людини, громадянина, юридична освіта? Чи не є це все рецидивом старого, недемократичного способу життя, під який було підігнано відповідно й освітню сферу, зокрема підготовку юристів?

Як зазначають представники французької школи «Аналів», наша поведінка на 2/3 зумовлена тим, що ми несемо в наших головах, в мисленні, свідомості, ментальності. Заполітизовані юристи ніколи не зроблять право справді правом - автономною сферою нашого життя, із власним духовно-культурним смислом, вільним від диктату олігархічної влади, її грошей і примх, ніколи не вбачатимуть в особистості партнера держави, не стануть захисниками прав людини, бо вони, ці права, для них будуть менш цінними, ніж закон, порядок, дисципліна, державна влада та її законність.

Підсумовуючи, можна зробити висновок про те, що образ права як суто політичного явища, відірваного від духовного досвіду людства, не відповідає потребам розвитку сучасного українського суспільства, новим реаліям українського життя і найперше - українській людині нового типу, людині ринкового суспільства. А Україна стає саме таким суспільством, і українців саме такої України стає все більше і більше. Юридична освіта, яка продукує такий образ права, який вивищує державу і закон за рахунок приниження і права, і людини, явно неадекватно реагує на запити сучасності, а тому має пережити глибоке реформування в плані творення такого образу права, який став би активним чинником гуманістичного розвитку українства, а не знярядям гальмування його, як це успішно робить нинішній, створений тоталітарним мисленням образ права.

Перелік літератури

1. *Луць Л. А.* Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України. – К., 2003.
2. *Оніщенко Н. М.* Правова система: проблеми теорії. – К., 2002.
3. *Опришко В.* Державно-правова реформа в Україні: основні напрями // *Право України.* – 1998. – № 1.
4. *Козловський А. А.* Право як пізнання. Вступ до гносеології права. – Чернівці, 1999.
5. *Петрова Л. В.* Фундаментальні проблеми методології права. – Автореф. дис.... д.ю.н. – Харків, 1998.
6. *Селіванов В. М.* Право і влада в сучасній Україні: методологічні аспекти. – К., 2002.
7. *Братасюк В. М.* Право як форма прояву інтелектуальної традиції епохи (на матеріалах романо-германської правової сім'ї). – Автореф. дис. ... к.ю.н. – К., 2005.
8. *Скакун О. Ф.* Теорія государства и права. – Харьков, 2000.
9. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави. – К., 2001.
10. Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова. – К., 1997.
11. *Нерсесянц В. С.* Філософія права. – М., 1998.
12. *Козловський А. А.* Право як екзистенція. // *Науковий вісник ЧДУ ім. Федьковича.* Вип. 11. Правознавство. – Чернівці, ЧДУ, 1996.
13. *Гегель Г. В.* Основи філософії права або природне право і державознавство. – К., 2000.
14. *Карась А.* Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях та некласичних інтерпретаціях. – Київ-Львів, 2003.
15. *Мушинський В. С.* Смерки тоталітарного сознання. // *Государство и право.* – 1992. – № 3.
16. *Алексеев С. С.* Восхождение к праву: поиски и решения. – М., 2003.
17. *Кравчук М. В.* Теорія держави і права (опорні конспекти). Навч. пос. – Київ, 2003.
18. *Кельман М. С.* Теорія держави. – Львів, 1997; *Кельман М. С.* Теорія права. – Львів, 1997.
19. *Козюбра М.* Право як явище культури // *Право та культура: теорія та практика.* М-ли міжнар. науково-практичної конф. – Київ, 15-16 травня 1997 р. – К., 1997.
20. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка та ін.

Братасюк М. Г.

**ПРАВО КАК МОНОЛОГ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В УСЛОВИЯХ
СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ РЕАЛИЙ**

В статье анализируется существующая монологическая доктрина права. Говориться о необходимости формирования в условиях современных украинских реалий нового образа права – права как формы существования и выражения высших духовных ценностей. Новый образ права должен заменить существующее негуманистическое понимание права как исключительно политико-государственного явления, которое, возвышая власть и государство, унижает перед ними человека.

Bratasuik M.H.

LAW AS A MONOLOGUE OF STATE AUTHORITY IN UKRAINIAN CONTEXT

The author analyzes the existing monologue-like doctrine of law. The article suggests the necessity for the creation of a law image of law as a form of the expression and implementation of higher spiritual values. This new image of the law should change the present understanding of the law as only a political (state power-oriented) phenomenon which is non-humane, heightening the power, brings down the indignity of the person in the face of state power.